

А. Я. Паўлава

**АДЛЮСТРАВАННЕ ПАДЗЕЙ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ
Ў МАТЭРЫЯЛАХ ФОНДАЎ БДАМЛМ
(асабістыя фонды паэта А. Куляшова і крытыка А. Кучара)**

Традыцыйна асноўнымі інстытутамі сацыяльнай памяці – захавальнікамі матэрыялаў аб падзеях Вялікай Айчыннай вайны ў нас лічацца Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь і Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Між тым асабістыя фонды прадстаўнікоў культуры, што захоўваюцца ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва ўтрымліваюць вялікую колькасць сведчанняў, рукапісаў твораў і публіцыстыкі пра падзеі 1939–1945 гг.

У асабістых комплексах прадстаўлены крыніцы аб сітуацыі на акупіраванай тэрыторыі (становішча ў Мінску, палітыка генацыду, барацьба супраць акупантаў), нататкі аб франтавых падзеях, матэрыялы па тэме “Дзеці і вайна”, аб працы літаратараў у якасці франтавых карэспандэнтаў, аб асэнсаванні ўрокаў вайны. Гэта справаздачныя дакументы партызан, акты Надзвычайнай дзяржаўнай камісіі па расследаванні злачынстваў, здзейсненых нямецка-фашысцкімі захопнікамі на тэрыторыі Гомельскай вобласці, выданні ваенных і пасляваенных СМІ, успаміны ахвяр нямецкага генацыду і ўдзельнікаў барацьбы супраць захопнікаў, літаратурныя, драматургічныя і публіцыстычныя творы.

Беларускія літаратары ваявалі на франтах і ў складзе партызанскіх фарміраванняў, працавалі ў франтавых газетах. У асабістым зборы А. Кучара захоўваюцца нататкі ваеннага часу пад назвай “Як пісьменнікі трапілі ў армію” [15, арк. 26; 16 арк. 69–71]. Іхняе адлюстраванне падзей надае матэрыялам і дакументам аб ваенным часе дадатковую эмацыйную афарбаванасць. Звернемся да матэрыялаў фондаў.

Аркадзя Куляшова пачатак вайны застаў у Мінску. Ён пешшу прайшоў да Оршы, потым дабраўся да Калініна. Пад Ноўгарадам скончыў ваенна-палітычнае вучылішча і быў накіраваны ў вайсковую газету «Сцяг саветаў», дзе служыў да 1943 года, пасля чаго – у Беларускім штабе партызанскага руху (БШПР).

Да ваеннага перыяду ў фондзе літаратара маюць дачыненне тры тэматычныя блокі матэрыялаў. Асабісты збор дазваляе прачытаць некалькі нумароў франтавой газеты “Знамя Саветаў”. У гэтых нумарах утрымліваюцца франтавыя зводкі Савецкага інфармацыйнага бюро аб абарончым перыядзе маскоўскай бітвы, парады байцам аб лепшай падрыхтоўцы да адпору ворагу, аповеды пра герояў, вершы, фотаздымкі. Перамога савецкіх войск пад Масквой садзейнічала з’яўленню франтавой сатыры. У нумары за люты 1942 г. цэлую старонку займае сатырычная падборка «Тралішэр тарабахтэр» [12, арк. 1–5].

Другі блок ваеннай часткі фонду складаюць вершы. У гады вайны А. Куляшоў пісаў вершы як на беларускай, так і на рускай мовах. Так, у нумары за 14.10.1941 змешчаны верш А. Куляшова “Разгром”, дзе прысут-

нічаюць вельмі актуальныя для сённяшняга маладога пакалення радкі: “И все они – вчера простые люди, их всех героями сегодня чтут” [12]. У вершах паэта вельмі ярка перадаюцца пачуцці байцоў, якія бачаць пакуты і ахвяры мірнага насельніцтва. У газеце за 16.10.1941 надрукаваны пранізлівы верш “Прысуд бацькі” пра салдата, якому незнаёмы хлопчык нагадаў сваіх дзяцей, верагодна, трапіўшых пад акупацыю. Ці верш 1945 г. “У баку ад шумлівага свята” пра ўбачаня салдатамі-пераможцамі ахвяры дзяцей, якіх нацысцкія акупанты выкарыстоўвалі ў якасці донараў. У складзе фонду зберагаюцца вершы “Разведчыкі”, “Справа майстра баіцца”, “Разгром фашысцкага штаба” і г.д. [11, арк. 7–23]. З самых вядомых паэм літаратара для даследчыкаў на бягучы момант даступны толькі два варыянты аўтографа “Прыгоды цымбал” [9; 10]. Паэмы “Балада аб чатырох заложніках” і “Сцяг брыгады” пакуль у чытальную залу не выдаюцца.

Да матэрыялаў аб ваенных падзеях можна далучыць і рукапіс А. Р. Давыдзенкі “Магілёўшчына ў агні” (1968) пра баявую дзейнасць 45-га асобнага партызанскага атрада “За Радзіму” пад кіраўніцтвам У. І. Маркава. У гэтых успамінах апавядаецца аб операцыі па разгроме чыгуначнай станцыі Клімавічы летам 1943 г. [14, арк. 1–53].

Цікавасць для даследчыкаў прадстаўляе і ліставанне А. Куляшова. Гэта перапіска з былымі калегамі па франтавой журналісцкай працы. Аднак сярод ліставання ўвагу прыцягвае ліст ад былога партызана 5-й Клетнянскай партызанскай брыгады, атрада “За савецкую Беларусь” Рыгора Янчанкі. Гэтая крыніца сведчыць, што ўдзельнікі руху супраціву нацыстам у пасляваенны час прыкладалі актыўныя намаганні, каб ушанаваць памяць сваіх загінуўшых таварышаў па партызанскай барацьбе. Аўтар уносіць ідэю звярнуцца ў Вярхоўны Савет БССР з прапановай перайменаваць населеныя пункты: вёску Трускі (дзе стварыўся атрад) – у Скандзілава ў памяць пра загінуўшага камандзіра (М. І. Скандзілава) і Брацькавічы (там гераічна загінуў камандзір узвода Ф. Лапацін) – у Лапаціна [13, арк. 10].

Больш багаты на ваенную тэматыку збор літаратурнага крытыка і драматурга А. Кучара, які ў гады вайны працаваў у газетах «За Савецкую Беларусь», «За свабодную Беларусь» і ў БШПР. Асобнае месца ў гэтым комплексе належыць творчым матэрыялам аб франтавой рабоце. Як адзначыў стваральнік фонду, у армію сышоў увесь саюз пісьменнікаў БССР на чале з М. Лыньковым: “У тую чэрвеньскую раніцу горкі вецер вайны перавярнуў апошнюю старонку незавершаных рукапісаў. Пісьменнікі пайшлі разам са сваім народам... Зараз мы працуем у армейскіх газетах. Прыкладаем намаганні словам дапамагчы нашым воінам у іх вялікай вайне” [12, арк. 69–71].

Сярод гэтых матэрыялаў захаваны рукапісны “Баявы лісток” аднаго з франтавых падраздзяленняў за ліпень 1943 г. Асноўная тэма выпуска – “Авалоданне ваенным майстэрствам” з мэтай навучыцца біць ворага так паспяхова, як атрымалася ў сцен Масквы і пад Сталінградам [21]. У складзе фонду змешчаны аўтографы нарысаў аб вынаходлівай разведчыцы “Валя” і аб ролі снайпераў для поспеху аперацый на фронце [16, арк. 38–44].

У пачатку 1942 г. рашэннем Галоўнага палітупраўлення Савецкай арміі была створана франтавая газета “За свабодную Беларусь”. У складзе рэдакцыі пад кіраўніцтвам пісьменніка І. Гурскага разам з А. Кучарам працавалі літаратары П. Панчанка, П. Глебка, М. Вішнеўскі. Газета выдавалася ў спецыяльным цягніку на вывезеным з прадпрыемства “Палесдрук” абсталяванні. Потым яе з самалётаў лётчыкі скідвалі на акупіраваную тэрыторыю БССР. А. Кучар стаў ініцыятарам і аўтарам сатырычнага дадатку да газеты “Партызанская дубінка”. Нарыс аб рабоце рэдакцыі ў складаных ваенных умовах “Каб пачулі народныя мсціўцы” захаваны ў асабістым комплексе [18, арк. 1–6].

Вельмі каштоўнымі з’яўляюцца дакументальныя матэрыялы. У фондзе літаратурнага крытыка захаваліся 245 аркушаў дакументаў аб рабоце Надзвычайнай абласной камісіі па расследаванні злачынстваў, здзейшаных немецка-фашысцкімі захопнікамі на тэрыторыі Гомельскай вобласці – па кожным раёне і 10 тэматычных актаў па абласным цэнтры. У гэтых крыніцах прыводзяцца ўспаміны сведкаў трагічных падзей, а таксама спіс нямецкіх і савецкіх асоб, маючых дачыненне да гэтых злачынстваў [22; 23].

Разам з сакратаром ЦК КП(б)Б Б. Г. Эйдзінавым А. Кучара накіравалі ў партызанскія фарміраванні Віцебскай вобласці. У складзе фонду захаваліся нататкі А. Кучара пра дзейнасць Першай беларускай брыгады і яе камандзіра – нязломнага бацьку Міня: нарысы “Беларусь ваюе” і “Не лезце ў наш край партызанскі” [15, арк. 1–4; 17, арк. 61–67]. Першы матэрыял А. Кучара пад назвай “Баявыя справы партызанаў бацькі Міхала” быў выдадзены яшчэ да сустрэчы з праслаўленым партызанскім камандзірам. Крытык і драматург не раз сустракаўся з гераічным камбрыгам і пасля вайны напісаў пра М. Шмырова гістарычную тэатральную драму “Закладнікі” і кнігу “На партызанскай зямлі”.

Падчас знаходжання ў Віцебскай вобласці А. Кучар сабраў багаты матэрыял аб барацьбе беларускіх партызан. Гэта аповеды аб баявой і дыверсійнай дзейнасці, гераічных подзвігах байцоў, нататкі “Як я стала партызанкай” [19, арк. 1–56; 20, арк. 1–49]. Гэтыя запісы пасля заканчэння вайны літаратар выкарыстаў пры стварэнні кнігі “На партызанскай зямлі” (чарнавыя накіды частак кнігі знаходзяцца ў фондзе) [15, арк. 1–62].

Увагу даследчыкаў партызанскага руху прыцягне падборка матэрыяла пра брыгаду У. Гіля-Радыеўнава. Перш за ўсё гэта рукапіс самога стваральніка фонду. Гэтыя нататкі дапаўняюць матэрыялы, што захоўваюцца ў НАРБ, і распавядаюць аб абставінах пераходу гарнізона У. Гіля-Радыеўнава на бок партызан, карнай аперацыі акупантаў супраць мірнага насельніцтва вёскі Азерцы і першай баявой аперацыі 1-й антыфашысцкай брыгады – разгроме гарнізона ў Крулеўшчызне [26, арк. 1–7]. Карыснымі для даследчыкаў партызанскага руху будуць успаміны Героя Савецкага Саюза Івана Цімчука “Павінную галаву-меч не сячэ”. Нататкі І. Цімчука ўдакладняюць разуменне асабістых абставін У. Гіля-Радыеўнава пасля таго, як ён трапіў у нямецкі палон. Успаміны дапаўняюць апавед аб пераходзе брыгады на савецкі бок і баявым шляху гэтага партызанскага фарміравання. З матэрыялаў вынікае,

што адзінай ідэяй У. Гіля-Радзіёнава пры стварэнні сваёй дружыны было арганізаваць ўзброенае фарміраванне і перайсці да савецкіх партызан, каб разам граміць агульнага ворага [26, арк. 36–53].

Свой статус горада-героя Мінск заслужыў не толькі як сталіца гераічнай рэспублікі-партызанкі, але і як горад, у якім актыўнае супраціўленне нацысцкім акупантам пачалося амаль адразу пасля ўваходу войск Вермахта ў горад. Матэрыялы асабістых фондаў дзеячаў культуры і публіцыстыкі багатыя на дакументальныя сведчанні і ўспаміны аб дзейнасці мінскага падполля. Найбольш багатыя звесткі па гэтай тэме сабраны ў фондзе І. Р. Новікава. Але цікавыя для ваенных гісторыкаў матэрыялы і публікацыі СМІ захоўваюцца ў асабістых зборах іншых пісьменнікаў і публіцыстаў. Так, сцэнар тэлеперадачы аб гераічнай барацьбе з удзелам былых падпольшчыц А. Матусевіч, В. Мацюшка і Л. Ларынай адклаўся ў фондзе вядучага перадачы, былога ўдзельніка спецгрупы “Мсцівец” пісьменніка У. Б. Карпава [8].

У зборах архіва-музея сабраны шматлікія ўспаміны аб сітуацыі ў Мінску і барацьбе патрыётаў супраць захопнікаў. Калі чытаеш гэтыя нататкі, уражае, што ўсе ўдзельнікі барацьбы пачыналі свае ўспаміны з апісання даваеннага квітнеючага Мінска. У гераічную эпопею мужнай барацьбы яскравай ніткай упісаны імёны медыкаў. У зборы А. Кучара захаваліся ўспаміны дырэктара НДІ фізіялогіі і неўралогіі Д. А. Маркава – “Аповесць пра цяжкія гады”. Мэтай стварэння нататак было жаданне аўтара “ў якасці жывога сведкі тых падзей... распавесці аб тым, што бачыў і ведаў аб працы медыцынскага персаналу па абслугоўванні насельніцтва (пра стан здароўя якога найменш за ўсё клапаціліся акупанты)”, пра дапамогу медыкаў партызанам, аб думках і настроях партызан, якімі тыя шчыра дзяліліся з мінскімі дактарамі. На старонках успамінаў захаваліся эмацыйныя ўражанні пра наступствы бамбардзіроўкі горада Мінска 24 чэрвеня 1941 г.: “Цэнтр Мінска пераўтварыўся ў суцэльнае мора агню. Кругом усё гарэла, едкі дым слаўся па зямлі, сляпіў вочы слязьмі. Ляжаць можна было толькі з мокрай анучай на твары”. Найбольшую частку ўспамінаў складае аповед аб барацьбе медыкаў супраць захопнікаў. Як вынікае з тэксту, медыкі аказвалі дапамогу ваеннапалонным і акружэнцам падчас выхаду да партызан, перадавалі народным мсціўцам медыкаменты. Д. А. Маркаў сведчыў, што калі газеты акупантаў і іх памагатых павялі ўзмоцненую прапаганду аб працаўладкаванні ўсіх працаздольных асоб, нашы дактары (у тэксце прыводзіцца больш за 10 прозвішчаў) спецыяльна, не дамаўляючыся паміж сабой, перашкаджалі вывазу насельніцтва ў фашысцкае рабства. Дзеля дапамогі насельніцтву Мінска людзі ў белых халатах выдавалі грамадзянам фіктыўныя даведкі аб наяўнасці інваліднасці, эпілепсіі, туберкулёзу. На жаль, дзейнасць на карысць сваёй Радзіме скончылася для Д. А. Маркава арыштам і адпраўкай у канцлагер Неумаркт. Нарыс успамінаў паведамляе звесткі і аб гэтым месцы прымуковага ўтрымання насельніцтва. Цікавай заўвагай медыка можна назваць ягоны аповед пра разважанні нямецкіх медыкаў з “чырвонымі” прафесарамі.

Пасля вызвалення з канцлагера, Д. А. Маркаў некаторы час заставаўся ў Германіі і лячыў былых вязняў [25, арк. 1–110; 27, арк. 1–25]. Збор А. Кучара дазваляе пачытаць успаміны мінскіх падпольшчыц А. Ф. Верамейчык і Х. Пруслінай [24; 25].

Увагу даследчыкаў тэмы “Дзеці і вайна” прыцягне артыкул Х. Пруслінай “Дзе мая дачка?”. Гэты артыкул – сапраўдны мацярынскі крык душы аб пошуках свайго дзіцяці. З тэксту можна ўявіць, праз якія выпрабаванні праходзілі жанчыны, пакуль шукалі сваіх вывезеных дзяцей.

У час акупацыі сямігадовую дачку падпольшчыцы Зінаіду разам з іншымі беларускімі дзецьмі вывезлі за межы рэспублікі ў Літву. Там у дзіцячым доме “СС Гаймшулле” нацысты сабралі 300 дзяцей ва ўзросце ад 2 да 14 гадоў. Падчас завяршальнага этапу вайны 56 дзяцей вывезлі на тэрыторыю Германіі – у горад Бельцыг правінцыі Брандэнбург. Да моманту напісання артыкула прайшло некалькі гадоў, як Х. Прусліна шукала сваю дзяўчынку і праводзіла асабістае расследаванне. Аўтарка звяртаецца да нямецкіх, французскіх, англійскіх і амерыканскіх жанчын, каб яны падтрымалі савецкіх мацярэў і дапамагалі ў пошуках і вяртанні дзяцей бацькам. Х. Пруслінай пашчасціла: яна знайшла сваю дачку на савецкай тэрыторыі ў Куйбышаве (зараз Самара) [24, арк. 1–5]. Тэму можна працягнуць і далей праз асэнсаванне пачуццяў мацярэў, чые сыны і дочки сталі на шлях барацьбы супраць акупантаў. Усю гэтую шматгранную палітру мацярынскіх пачуццяў А. Кучар добра перадае ў апавяданні “Расказ маці” [15, арк. 28–30]. Тэма маці заняла значнае месца і ў дылогіі А. Адамовіча “Партызаны”.

Вывучаючы тэму Вялікай Айчыннай вайны, нельга абысці асабісты архіўны фонд выбітнага літаратара і сцэнарыста Алеся Адамовіча, які, будучы падлеткам, ваяваў у складзе партызанскага атрада імя Кірава 37-й брыгады імя Пархоменкі Мінскага злучэння.

Усю спадчыну Адамовіча на ваенную тэматыку можна падзяліць на шэраг груп: творчыя матэрыялы да кніг, кінасцэнарыі, дакументальны матэрыялы да твораў. У зборы гэтага ўтваральніка фонду змешчаны 11 рэдакцый “Хатынскай аповесці” (больш за 65 спраў), шмат варыянтаў частак дылогіі “Партызаны” (“Людзі ідуць скрозь вайну”, “Вайна пад крышамі”), 27 спраў з варыянтамі напісанай сумесна з Д. Граніным “Блакаднай кнігі”.

У перыяд напісання “Хатынскай аповесці” публіцыст сам аб’ездзіў шматлікія вёскі роднай Беларусі і запісаў сведчанні відавочцаў і ахвяр трагедый. Частка гэтых запісаў сабрана ў папцы пад гаворачай назвай “Запісы бясед з жыхарамі ўбітых вёсак”. Асэнсаванні гэты матэрыял, аўтар прыйшоў да высновы, што неабходна стварыць твор, большы за традыцыйныя літаратурныя. Таму значнае месца ў спадчыне А. Адамовіча займаюць матэрыялы і рэдакцыі створанай у суаўтарстве з Я. Брылём і У. Калеснікам кнігі “Я з вогненнай вёскі” [1; 2]. Калі чытаеш рукапісныя запісы і машынапісныя варыянты кнігі, дзе разам са сведчаннямі жыхароў прыводзяцца справаздачы

выканаўцаў карных акцый, разумееш, што ў Хатыні не проста забівалі і знішчалі людзей. Як пазначае ў рукапісу А. Адамовіч, “псіхалогія вылюдкаў агаляецца да канца, калі параўнаць іх загады і справаздачы з успамінамі людзей – сведак і ахвяр гэтых трагедый”. У беларускіх вёсках “эксперыментавалі”, як лепей, зручней, спакойней і бяспечней знішчаць вёскі. У адной з архіўных папак да “Я з вогненнай вёскі” захаваліся выпісы А. Адамовіча з перакладу кнігі Эрыка Хэссэ “Савецка-руская партызанская вайна ў адлюстраванні нямецкіх баявых дырэктыв”, дзе прыводзяцца вытрымкі з усіх асноўных праграмных і дырэктывных дакументаў нацыстаў аб характары вайны на Усходзе” [2, арк. 57–86].

Значнае месца сярод архіўных дакументаў належыць пісьмовай і кіна-публіцыстыцы А. Адамовіча на ваенную тэму. Лічым неабходным спыніцца на гэтых матэрыялах.

Асноўнай у А. Адамовіча з’яўляецца думка аб неабходнасці асэнсавання ўрокаў вайны. Ключавыя тэмы тут – генацыд насельніцтва з боку германскіх нацыстаў і іх памагатых і партызанскі супраціў акупантам. Знаёмства з задумамі літаратара і публіцыста сведчыць, што аўтар аддаваў перавагу творам-даследаванням і творам-разважанням. Важныя для разумення кінематаграфічнай творчасці публіцыста ідэі, закладзеныя ў кінасцэнарыі, што захаваліся ў фондах. У пачатку 1980-х гг. А. Адамовіч накіраваў на “Беларусьфільм” творчую заяўку на 6-серыйны фільм “Партызаны” па матывах яго раманаў. Па стылістыцы аўтар жадаў зняць фільм-даследаванне. Мэтазгодна высветліць, якія ідэі і назвы планаваліся даць кожнай серыі. Для першай серыі была абрана назва “Нагнаныя бурай”. Наконт назвы для другой серыі А. Адамовіч вагаўся, што вызначыць галоўнай тэмай: “Мой дом – мая крэпасць” ці “Пра маці можна распавядаць бясконца”. Трэцяя і чацвёртая серыі падавалася лагічным прысвяціць партызанскай барацьбе і назваць “Дым над лесам”. Завяршальныя серыі кінаэпапеі павінны былі закрануць хатынскую тэму. Але ў творчай заяўцы засталіся без назвы [7, арк. 1–8].

Кінасцэнарыі пад назвай “Беларускія Лідзіцэ”, згодна з задумай аўтара, павінен быў паказаць розніцу ў маштабе трагедыі беларускіх вёсак на фоне адзінкавых еўрапейскіх падзей у французскай Орадур-сюр-Вайрс і чэшскай Лідзіцэ. А. Адамовіч меркаваў, асэнсоўваючы велізарныя маштабы трагедыі часоў мінулай вайны, паразважаць з філосафамі і сведкамі трагедый аб чалавечай агрэсіўнасці і магчымасці пазбегнуць новых падобных трагедый [3, арк. 1–9].

Сцэнары стужкі “Аўтобус едзе праз Хатынь” (заснаванай на сюжэце “Хатынскай аповесці”) паказвае, як з дапамогай колеру можна перадаць асноўную ідэю кінатвора. Логіка ідэі патрабавала перадаць увесь жах і жудасць трагедыі беларускіх спаленых нацыстамі вёсак менавіта праз колер. А. Адамовіч меркаваў зрабіць фільм каляровым. У чорна-белым варыянце планавалася вырашыць толькі дакументальныя расказы хатынскіх сведак. Памяць галоўнага героя Флёры (Фларыяна Пятровіча) прапаноўвалася зра-

біць каляровай, акрамя сцэны пажару [4, арк. 1–2]. Неабходна адзначыць, што гэтыя ідэі А. Адамовіча былі рэалізаваны рэжысёрам Э. Клімавым у стужцы “Ідзі і глядзі”, матэрыялы якой захоўваюцца ў фондзе кінастудыі “Беларусьфільм” (фонд 112 БДАМЛМ).

Публіцыстычны талент А. Адамовіча разам з эмацыянным вопытам ваенных часоў дазволіў яму стварыць вельмі пранікнёныя і кранаючыя душу артыкулы “Беларускія Хатыні і блакадны Ленінград” (для “Кур’ера ЮНЕСКА”) і “Жорсткая праўда Хатыней” [6, арк. 20–27; 5, арк. 6–10]. Высноў у артыкулах майстра дзве, і яны актуальныя і сёння. Першая – мы ўсё яшчэ перажываем вайну, пакуль жывы малетнія сведкі падзей, дзеці і ўнукі салдат-пераможцаў. І другая, увесь ваенны вопыт чалавецтва павінен дапамагчы людзям будаваць для ўсіх бяспечны і шчаслівы свет.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 116 (Алесь Міхайлавіч Адамовіч). Воп. 1. Спр. 84.
2. БДАМЛМ. – Ф. 116. Воп. 1. Спр. 89.
3. БДАМЛМ. – Ф. 116. Воп. 1. Спр. 130.
4. БДАМЛМ. – Ф. 116. Воп. 2. Спр. 63.
5. БДАМЛМ. – Ф. 116. Воп. 2. Спр. 65.
6. БДАМЛМ. – Ф. 116. Воп. 2. Спр. 71.
7. БДАМЛМ. – Ф. 116. Воп. 3. Спр. 380.
8. БДАМЛМ. – Ф. 305 (Уладзімір Барысавіч Карпаў). Воп. 1. Спр. 320.
9. БДАМЛМ. – Ф. 411. Воп. 1. Спр. 2.
10. БДАМЛМ. – Ф. 411. Воп. 1. Спр. 3.
11. БДАМЛМ. – Ф. 411 (Аркадзь Куляшоў). Воп. 1. Спр. 7–23.
12. БДАМЛМ. – Ф. 411. Воп. 1. Спр. 44.
13. БДАМЛМ. – Ф. 411. Воп. 1. Спр. 294.
14. БДАМЛМ. – Ф. 411. Воп. 1. Спр. 539.
15. БДАМЛМ. – Ф. 446 Алесь (Айзік Евелевіч) Кучар. Воп. 1. Спр. 11.
16. БДАМЛМ. – Ф. 446. Воп. 1. Спр. 12.
17. БДАМЛМ. – Ф. 446. Воп. 1. Спр. 13.
18. БДАМЛМ. – Ф. 446. Воп. 1. Спр. 61.
19. БДАМЛМ. – Ф. 446. Воп. 1. Спр. 322.
20. БДАМЛМ. – Ф. 446. Воп. 1. Спр. 323.
21. БДАМЛМ. – Ф. 446. Воп. 1. Спр. 328.
22. БДАМЛМ. – Ф. 446. Воп. 1. Спр. 331.
23. БДАМЛМ. – Ф. 446. Воп. 1. Спр. 332.
24. БДАМЛМ. – Ф. 446. Воп. 1. Спр. 335.
25. БДАМЛМ. – Ф. 446. Воп. 1. Спр. 337.
26. БДАМЛМ. – Ф. 446. Воп. 1. Спр. 338.
27. БДАМЛМ. – Ф. 446. Воп. 1. Спр. 339.